

Stammen som försvann

En undersökning om det finlandssvenska folkstamsbegreppet

Eder förståelse och rättvisa uppskattning av den svenska folkstammens strävan att bevara sin nationella egenart och att genom uppbyggande arbete väl förvalta sitt kulturarv, hela fosterlandet till gagn, har skänkt den [folkstammen] trygghet och tillförsikt.¹

Svenska folkpartiets tackadress till president J.K. Paasikivi 1956

DENNA ARTIKEL UNDERSÖKER BEGREPPET folkstam som kollektiv benämning på den svenskspråkiga befolkningen i Finland; närmare bestämt frågan hur länge begreppet användes i denna betydelse. Artikelns huvudsyfte är att revidera den tidigare historieforskningens tidsbestämmelse av när begreppet folkstam slutade användas i det offentliga livet på svenska i Finland och presentera en ny periodisering av begreppets historia. Därtill dryftas frågan varför det finlandssvenska folkstamsbegreppet föll ur bruk.

Svenska Akademiens ordbok definierar ”folkstam” som en ”sammanfattande benämning på de människor som på grund av gemensam härstamning (och språk och dylikt) utgöra en enhet, folk (särskilt i fråga om primitiva förhållanden); även: grupp av närbesläktade folk”.² Detta är med andra ord vad man numera vanligen avser med begreppet etnisk grupp. Folkstam är i dag, 2025, inte ett begrepp som

Artikeln har tillkommit inom forskningsprojektet *Etnonationalism i Finland 1930–1950*, som finansierats av Svenska kulturfonden.

1. ”Adress från svenskarna åt Paasikivi”, *Åbo Underrättelser* 1/3 1956.
2. ”Folkstam”, *Svenska Akademiens ordbok*, https://www.saob.se/artikel/?seek=folkstam&pz=2#U_F89I_212710 (hämtad 25/5 2025). Artikelns om ordet folkstam är från 1925. Förkortningarna i texten är utskrivna i citatet.

används för att beteckna den svenskspråkiga befolkningen i Finland vare sig i offentligheten eller, veterligen, i privata sammanhang. Från och med slutet av 1800-talet intog dock begreppet en central roll i betonanandet av den svenskspråkiga minoritetens etniska egenart i förhållande till den finskspråkiga majoriteten och i skapandet av det som sedermera kom att kallas finlandssvenskhet.³ Enligt etnologen Bo Lönnqvist präglades begreppet "folkstam (etnos)" tillsammans med andra begreppsliga byggstenar i konstruktionen av svensk särart i slutet 1800-talet av finländska "svenskhetsaktivister". Under ledning av svenskhetsideologen Axel Olof Freudenthal strävade svenskhetsivrarna efter att påvisa den svenskspråkiga befolkningens uråldriga vikingarötter.⁴ Vanan att beteckna den svenskspråkiga befolkningen i storfurstendömet Finland som en särskild svensk folkstam uttryckte alltså idén om de svenskspråkiga finländarnas gemensamma skandinaviska härkomst samt, och särskilt, deras etniska egenart i förhållande till landets finskspråkiga befolkning. Folkstamsbegreppet var en del av den ideologiska repertoaren i den finlandssvenska minoritetsnationalismen som i växelverkan med den finska majoritetsnationalismen bidrog till att stora delar av det finländska samhället uppdelades eller splittrades utifrån språk under slutet av 1800-talet och början 1900-talet.⁵

Såsom Lönnqvist visat var det finlandssvenska folkstamsbegreppet en produkt av, och ett medel i, den svenska minoritetens självhävdande politiska och sociala gränsdragning gentemot majoritetsbefolkningen. Begreppet har således relevans inte bara för finlandssvenskhetens historia utan även för finländsk samhällshistoria i en bredare bemärkelse. Lönnqvist har emellertid inte undersökt det finlandssvenska folkstamsbegreppets senare historia. Frågan när och varför det för-lorade sin ställning i finlandssvensk retorik var inte heller något som

3. Bo Lönnqvist, "Symboler och etnisk dramatisering", Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist, *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2001, s. 223 samt Bo Lönnqvists artiklar "Drakskepp och runslingor" och "Etnisk kodifiering som symboliskt kapital. Det visuella som identitetsskapelse" i samma verk, s. 236 och 253.

4. Lönnqvist, "Drakskepp och runslingor", s. 236.

5. För en utförlig beskrivning av denna delningsprocess, se Max Engman, *Finlands svenska historia 3. Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2016, s. 176–235.

jag hade reflekterat närmare över innan jag läste en tidsbestämning av och förklaring till begreppets offentliga död i Martin Hårdstedts översiktsverk *Finlands svenska historia*.⁶

ÖVERSIKTSVERKENS DÖDFÖRKLARING AV FOLKSTAMSBEGREPPET

Finlands svenska historia är ett vetenskapligt översiktsverk utgivet av Svenska litteratursällskapet i Finland 2023. Boken behandlar bland annat den så kallade svenska samlingsrörelsen i Finland, det vill säga mobiliseringen av de svenskspråkiga i Finland som ett etnopolitiskt konsoliderat kollektiv under decennierna runt 1900, och konstruktionen av finlandssvenskheten. Beträffande de benämningar på de svenskspråkiga som var i bruk under denna process hävdar författaren Martin Hårdstedt följande:

Två begrepp som kom att få ett starkt fotfäste var "folkstam" och "nationalitet". Folkstam hade ett närmast poetiskt skimmer över sig och var inte ett laddat begrepp i samtiden. Med det stora samlingsverket *Det svenska Finland* som utgavs 1919–1923 ville författarna presentera "vår folkstam" och ge en saklig bild av den svenskspråkiga befolkningens geografiska hemvist och kultur. I verket användes benämningar som "svenskar" och "svenskfolket", men även begrepp som "den svenska rasen" och "germaner", vilket anknyter till samtidens tankar om rasbiologi och etnicitet. Ännu på 1940-talet utkom böcker som visar att begreppet "folkstam" fortfarande var i bruk, till exempel Finn E. Sommerschildts *Den svenska folkstammen* 1940 och Ragnar Granits *Finlandssvenskarna* från 1944. Endast några år senare hade begrepp av denna typ fått en bitter bismak som en följd av andra världskriget och Nazitysklands brott mot mänskligheten. Begreppet [folkstam] gick inte längre att använda.⁷

Hårdstedts påstående att folkstamsbegreppet förkastades av de svenskspråkiga i Finland blott några år efter Hitlers undergång i sin bunker

6. Martin Hårdstedt, *Finlands svenska historia*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Natur & Kultur 2023.

7. Ibid., s. 255–256.

i Berlin verkar anmärkningsvärt utifrån den nyare historieforskningen om finlandssvensk minoritetsnationalism efter andra världskriget. Denna forskning har nämligen visat att den etnonationalistiska retorik som finlandssvenska minoritetsnationalister använde sig av under början av 1900-talet var i bruk även efter krigsslutet 1945.⁸

Hårdstedt har inte försett sitt resonemang med en hänvisning även om hans verk inbegriper en notapparat. Denna notapparat är dock förbehållen andra publikationer som Hårdstedt använt sig av förutom de fyra volymerna i den av Svenska litteratursällskapet i Finland utgivna serien *Finlands svenska historia*. Hårdstedts bok är nämligen, med hans egna ord, ”resultatet av uppdraget att sammanfatta de fyra volymerna” i serien.⁹ Påståendet om att begreppet folkstam ratades på grund av dess nazistiska nedsmutsning återfinns följdriktigt i den fjärde delen av *Finlands svenska historia*; historikern Henrik Meinanderns översiktsverk *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015*:

Ännu under andra världskriget skrevs och talades det i högtidliga sammanhang flitigt om ”den svenska folkstammen”, vilket med tanke på den då uppnådda språkfreden om något visar att beteckningen inte upplevdes som en utmaning eller provokation. Strax efter vinterkriget utgavs samlingsverket *Den svenska folkstammen i Finland* ur vilket man hade putsat bort alla hänvisningar till rena raser och germaner. Utslagsgivande för skriften var den på 1920-talet ännu rashygieniskt argumenterande genetikern Harry Federleys konstaterande att ”numera äro alla moderna rasbiologer ense därom, att språket, såsom en av individen förvärfvad egenskap, ej har någon som helst betydelse för rasen ur rent biologisk synpunkt”. Samma försonande tanke genomsyrade verket *Finlandssvenskarna*, som publicerades för en

8. Matias Kaihiovirta, ”Tyst i klassen. Etnonationalism i Finland efter andra världskriget”, *Arbetarhistoria. Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 44, 2020:3–4, s. 44–55; Victor Wilson & Mats Wickström, ”I minoritetsnationens tjänst. John Gardberg och det lokalt förankrade försvaret av Svenskfinland i Karis, ca 1930–1970”, *Historisk Tidskrift för Finland* 105, 2020:1, s. 1–35; Mats Wickström & Jonas Ahlskog, ”Stalin och det svenska i Finland. Kommunistisk nationalitetsteori och den tidiga finlandssvenska folkdemokratin”, *HLS* 93, 2018, s. 135–159, <https://doi.org/10.30667/hls.66419>; Jutta Ahlbeck, Hanna Lindberg & Mats Wickström, ”Ongelmallinen rakkaus. Seka-avioliitot suomenruotsalaisten haasteena toisen maailmansodan jälkeen”, *Historiallinen Aikakauskirja* 122, 2024:4, s. 376–390.

9. Hårdstedt, *Finlands svenska historia*, s. 7.

publik i Sverige hösten 1944 och där man lovade ge svar på frågan "Hur har denna folkstam förvaltat sitt svenska arv inom ramen för sin starka finländska patriotism och offervilja?" Men endast några år senare hade allt tal om folkstammar totalt mist sitt poetiska skimmer. Krossandet av Hitlers Tyskland och uppdagandet av nazisternas brott mot mänskligheten gav upphov till starka aversioner mot alla former av nationalistisk retorik.¹⁰

Om man jämför Meinanders meningar med Hårdstedts framgår det tydligt att den senare är mer bestämd än den förra då det gäller folkstamsbegreppets genomgripande besudling. Däremot är Meinander på samma gång både vag och kategorisk i sina generaliseringar om folkstamspratets totala förlust av poetisk glans och stark motvilja "mot alla former av nationalistisk retorik", vilket Hårdstedt helt logiskt tolkat som att folkstamsbegreppet blev obrukbart i finlandssvenska sammanhang. Hårdstedt bygger på Meinander, men vilka källor utgår Meinander ifrån för sina slutsatser? De två sista meningarna i det ovan citerade stycket i Meinanders verk saknar referenser och bör förmodligen läsas som ett konstaterande av vad Meinander anser vara ett allmänt känt förhållande. Vi skall inte här gå närmare in på Meinanders postulat om nationalism på ett övergripande plan, men beträffande folkstamsbegreppet underbyggs inte argumentet om dess bortfall ur den finlandssvenska retoriken på ett övertygande sätt.

Numera har historiker som forskar i Finlands historia, i synnerhet landets moderna historia, tillgång till stora digitaliserade samlingar av historiskt textmaterial som kan belysa spörsmål av den typ som argumentet om det finlandssvenska folkstamsbegreppets obrukbarhet efter andra världskriget ger upphov till. Nationalbibliotekets samling av digitaliserade och sökbara dagstidningar är troligen för tillfället en av de mest använda digitala resurserna inom finländsk historieforskning.¹¹ Eftersom samlingen inbegriper svenskspråkiga dagstidningar som publicerats i Finland fram till slutet av 2021 är den som klippt och skuren för forskning om begreppsanvändning på svenska i det

10. Henrik Meinander, *Finlands svenska historia 4. Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2016, s. 30.

11. Digitaliserade dagstidningar, Nationalbiblioteket, Helsingfors, https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu?set_language=sv.

finländska samhället, i synnerhet beträffande historiska finlandssvenska nyckelbegrepp som "folkstam". Utöver Nationalbibliotekets digitala dagstidningssamling utnyttjas i den här studien också det finländska datalagret för politiska program Pohtiva,¹² samt ett antal kontextualiserande tidnings- och tidskriftsartiklar från Finland och Sverige.

AD FONTES DIGITALES

Digitalhistoria kan förenklat karakteriseras som en medveten användning av datorer och digitala metoder i historiska studier. Det är ett forskningsfält som vuxit fram inom historievetenskapen sedan det sena 1990-talet, och nu för tiden finns det forskare som identifierar sig som just digitalhistoriker.¹³ Digitalhistoria öppnar onekligen upp nya metodologiska möjligheter för historieforskning, men som (digital)historikern Jacob Orrje konstaterar har digitalhistorisk forskning tills vidare huvudsakligen betonat vad den nya metodologin kan åstadkomma i en teknisk bemärkelse "snarare än att fokus sätts på att faktiskt utveckla rådande forskningslägen genom nya metodgångar."¹⁴ Ett sätt att utnyttja de nya digitala forskningsresurserna är förstås att empiriskt pröva den tidigare forskningens teser.

Gällande förhållandet mellan begreppshistoria och explosionen av digitaliserat källmaterial har den digitalhistoriskt bevandrade begreppshistorikern Jani Marjanen argumenterat för en ansats som han kallar kvantitativ begreppshistoria (*quantitative conceptual history*). Marjanen menar att den främsta fördelen med kvantitativ begreppshistoria är att den kan tillhandahålla empiriska bevis på begreppsliga förändringar, i synnerhet rörande spridningen av nya termer. Marjanen presenterar frekvensanalys som en kvantitativ metod som kan kombineras med Reinhart Kosellecks begreppshistoria, men påpekar samtidigt flera teoretiska och praktiska aspekter som bör beaktas i tolkningen av förändringar i ordförekomst. Marjanens pedagogiska exempel på kvantitativ analys berör verkligt stora ord som nationalism, ideologi och Gud, och han diskuterar i huvudsak

12. Datalagret Pohtiva, Finlands samhällsvetenskapliga dataarkiv, Tammerfors, <https://www.fsd.tuni.fi/pohtiva/>.

13. Jacob Orrje, "Vad är digital historia?", *Historisk tidskrift* 141, 2021:4, s. 723–724.

14. Ibid., s. 728.

frågor rörande relativ frekvensökning.¹⁵ Han behandlar inte den typ av förändring som är i fokus för denna studie, det vill säga utdöendet av ett begrepp. Detta är en företeelse som begreppshistorier inte har ordat särskilt mycket om enligt historikern Prathama Banerjee.¹⁶

Med anledning av Marjanens programförklaring om vikten av kvantitativ bevisföring i begreppshistorisk forskning inbegriper denna undersökning ordräkning, eller rättare sagt, en enkel analys av antalet träffar för specifika fraser över tid i Nationalbibliotekets digitaliserade dagstidningsmaterial. Denna sifferexercis utförs för att underbygga vederläggningen av uppfattningen att det finlandssvenska folkstamsbegreppet förpassades till historien kort efter andra världskriget och för att fastställa när begreppets användning stagnerade. Det första digitala steget som togs i forskningsprocessen var dock en sökning i datalagret Pohtiva för att granska finländska partiprogram.

Datalagret Pohtiva upprätthålls av Finlands samhällsvetenskapliga dataarkiv. I Pohtiva finns bland annat Svenska folkpartiets (SFP) partiprogram från 1906 till 2016 och en rad av partiets val- och specialprogram i fulltext på svenska. En del av programmen återfinns även i finsk översättning. En sökning med trunkering (folkstam*) bland alla partiprogram i hela samlingen gav tre träffar, alla i SFP:s program. Den tidigaste träffen påträffas i ett partiprogram från 1937: "Finlands svenska folkstam, dess språk och kultur böra skyddas, upprätthållas och förkovras."¹⁷ Enligt partiprogrammet var en sådan strävan en av partiets grundläggande målsättningar. Det borgerliga etnopartiet SFP antog ett nytt partiprogram först 1964, med andra ord nästan två decennier efter andra världskrigets slut, och anmärkningsvärt nog återfinns folkstamsbegreppet fortfarande i det nya programmet. Så sent som 1964 besatt begreppet alltså fortfarande sin ideologiska tyngd och sin retoriska kraft för SFP som använde det hela tre gånger i sitt nya partiprogram. Inte med det, det var ett nyckelbegrepp i

15. Jani Marjanen, "Quantitative conceptual history. On agency, reception, and interpretation", *Contributions to the History of Concepts* 18, 2023:1, s. 46–67, <https://doi.org/10.3167/choc.2023.180103>.

16. Prathama Banerjee, "The dying of concepts", *Safundi* 25, 2023:3, s. 179, <https://doi.org/10.1080/17533171.2023.2274174>.

17. "Program för Svenska folkpartiet i Finland" (Svenska folkpartiet, 1937), Datalagret Pohtiva, <https://www.fsd.tuni.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SFP/565> (hämtad 17/10 2024).

partiprogrammets nya och uppfordrande specialavsnitt om ”Finlandssvensk framtid”. I det här avsnittet underströk partiet bland annat den enskilda finlandssvenskens förpliktelse gentemot det gemensamma etnokollektivets fortbestånd: ”Varje finlandssvensk bär, oberoende av arbetsuppgift och kall, personligt ansvar för den svenska folkstammen [sic] och för att dess egen kultur bevaras och utvecklas.”¹⁸

Inmatningen eller maskinläsningen på Pohtiva har inte varit felfri, men ö-prickarna till trots visar denna första prövning av Meinanders och Hårdstedts påståenden att begreppet folkstam i varje fall var fullt gångbart i SFP så sent som 1964.¹⁹ Förutom träffarna i partiprogrammen förekommer folkstamsbegreppet också i partiets religionspolitiska program från 1980:

Svenska folkpartiet utgör en naturlig kanal för kristet samhällsengagemang för dem som vill slå vakt om en demokratisk reformpolitik i den praktiska utformning som närmare preciseras i partiprogrammet och därvid särskilt ser omsorgen om den svenska folkstammen som en kristen utmaning.²⁰

Tydligen såg man i SFP i allmänhet, och i partiets kristna krets i synnerhet, begreppet folkstam som oproblematiskt långt efter andra världskrigets slut. Partiprogram säger likväl kanske inte särdeles mycket om begreppsanvändning och motvilja mot en viss typ av språkbruk i allmänhet, men åtminstone visar SFP:s partiprogram att begreppet folkstam inte bara kunde användas omkring två årtionden efter krigsslutet utan att det fortsättningsvis kunde bejakas av det stora maktpartiet i Svenskfinland.

18. ”Program för Svenska folkpartiet i Finland” (Svenska folkpartiet, 1964), Datalagret Pohtiva, <https://www.fsd.tuni.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SFP/566> (hämtad 17/10 2024).

19. För att försäkra mig om att personerna bakom Pohtiva inte misstagit sig om 1964 års partiprogram dubbelkollade jag skrivningarna i SFP:s parthistorik för åren 1956–1970, och förutom den ovan markerade felstavningen stämmer texten i Pohtiva till punkt och pricka med programmet som återges i historiken. Göran von Bonsdorff & Henrik Ekberg, *Kriser och välfärdsbyggande. Svenska folkpartiet V. 1956–1970*, Helsingfors: Svenska folkpartiet rp 1997, s. 545.

20. ”Religionspolitiskt program för SFP” (Svenska folkpartiet, 1980), Datalagret Pohtiva, <https://www.fsd.tuni.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SFP/574> (hämtad 17/10 2024).

Tack vare ett stort finlandssvenskt digitaliseringsprojekt finns det för tillfället närapå sex miljoner svenskspråkiga dagstidningssidor att använda i Nationalbibliotekets digitala tjänst.²¹ Jag har använt denna omfattande historieforskningsresurs för att undersöka användningen av det finlandssvenska folkstamsbegreppet i Finlands svenskspråkiga offentlighet.

Min booleska frassökning ”svensk folkstam” OR ”svenska folkstammen” (sökningen ger resultat om minst en av fraserna förekommer) var avgränsad till tidningsmaterialet och gav 7947 träffar, alltså antal tidningssidor där någondera av fraserna förekommer åtminstone en gång. Den första träffen är från 1860 och ingår i följande mening som publicerats i *Finlands Allmänna Tidning*: ”Kusttrakten, som utgöres af Kyrkslätt, Esbo, Helsing, Sibbo och en del Borgå socknar, bebos nästan uteslutande af den svenska folkstammen och svenska språket är derstädes det allmänna.”²² Föga förvånande ökar träffarna från 1900-talets början, när såväl tidningspressen som den svenska samlingsrörelsen i Finland expanderade (se figur 1). Anmärkningsvärt nog är ändå 1958 ett av sökningens toppår med träffar på 296 tidningssidor. Sökfraserna är fortsättningsvis vanligt förekommande fram till 1964 (130 träffar), när SFP inkluderade begreppet folkstam i sitt nya partiprogram. Därefter faller antalet träffar markant. Redan 1965 är träffarnas antal endast 26.

Denna fjärrläsning av mycket stora mängder dagstidningsmaterial visade emellertid inte entydigt vilken svensk folkstam som avsågs i tidningstexterna eller i vilket syfte uttrycket användes. För det första kan sökträffarna exempelvis ha syftat på de svenskspråkiga i Sverige eller på grupper och diskussioner i det förflutna. För det andra kan användningen efter 1945 eventuellt inbegripa ett fördömande av begreppet eller också kan begreppet användas enbart av mer etnopolitiskt extrema element inom språkminoriteten. Det sistnämnda alternativet är givetvis viktigare med tanke på hur Hårdstedt och Meinander motiverar att det finlandssvenska folkstamsbegreppet förkastades några år efter andra världskriget. För att avgöra vem som

21. Pirjo Karppinen, *Projekt för digitalisering och tillgängliggörande av Finlands svenskspråkiga dagstidningar på Nationalbiblioteket 2021–2023–2026*, Helsingfors: Nationalbiblioteket 2024, <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-84-0702-7>.

22. ”Folkсед”, *Finlands Allmänna Tidning* 4/10 1860.

Figur 1. Trenddiagram över antalet tidningssidor där "svensk folkstam" eller "svenska folkstammen" förekommer 1860–2021.

använde uttrycket och i vilka betydelser det användes övergick jag från fjärrläsning till närläsning och började med träffarna för 1940. Jag valde detta år som startpunkt för att jag ville upptäcka eventuella brytpunkter i begreppsanvändningen i andra världskrigets kölvatten. Den första träffen 1940 berör inte den svenskspråkiga befolkningen i Finland utan estlandssvenskarna på Rågöarna, "denna frihetsälskande svenska folkstam".²³ Därefter härrör sig träffarna för 1940 och 1941 huvudsakligen från den minoritetsnationalistiska mobiliseringen mot inflyttningen av karelska internflyktingar till Finlands svenskspråkiga regioner, vilket enligt ett uttalande från SFP:s partidag 1941 skulle "beröva den svenska folkstammen i Finland grunden för dess nationella tillvaro i enhetliga svenska bosättningsområden".²⁴ Två år senare krävde SFP att "landets svenska befolkning erkännes som en svensk folkstam med egen särpräglad kulturform" för att "nationaltetsfred" i Finland skulle uppnås.²⁵ Dessa exempel visar otvetydigt

23. "Den svenska folkspillran på Rågöarna till Sverige?", *Åbo Underrättelser* 2/4 1940.

24. "Svenska folkpartiets 37:de partidag", *Åland* 29/5 1941. Om det finlandssvenska motståndet mot karelsk inflyttning, se Aapo Roselius & Tuomas Tepora, *Kampen om den svenska jorden. Karelska i Finlands svenskspråkiga områden 1940–1950*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2020.

25. "Partidagen", *Åbo Underrättelser* 1/6 1943.

på att den etniskt särskiljande användningen av det finlandssvenska folkstamsbegreppet inte nämnvärt, om alls, påverkades av kriget och den avspänning i motsättningarna mellan finlandssvenska minoritetsnationalister och finska majoritetsnationalister som kampen mot Sovjetunionen gav upphov till.

Ett annat explicit exempel på begreppet folkstams åtskiljande betydelse återfinns i *Västra Nylands* ledare "Brygga över språkgränsen" från den 16 september 1943. I ledaren kritiserade tidningen språkfredssträvanden som inte tog hänsyn till finlandssvenskarnas djupliggande egenart: "På detta [äktfinska] håll vill man reducera den svenska folkstammen till en befolkningsdel, som endast har språket till särart och därför utgör blott en 'språkgrupp'."²⁶ Förvisso framkommer det i materialet att språkgrupp, nationalitet och andra beteckningar för Finlands svenskspråkiga befolkning stundom användes synonymt utan större ideologisk urskillning. Men det faktum att begreppet folkstam från början var förankrat i den skarpa minoritetsnationalistiska gränsdragningen mot den finskspråkiga majoritetsbefolkningen och samtidigt bar på en vikingaromantisk sammanlänkning med den svenska befolkningen i Sverige gav det en etnisk innebörd som svårigen kunde förändras. Folkstamsbegreppet användes även för att betona en grundläggande ödesgemenskap mellan svenskspråkiga finländare: det förekom ofta i sammanhang som berörde den svenskspråkiga befolkningens existensvillkor och framtid i Finland, bland annat i fråga om minoritetens demografi. "Sjunkande nativitet ett dödligt hot mot den svenska folkstammen", löd exempelvis en tidningsrubrik i slutet av 1944.²⁷

Genomgången av tidningsmaterialet visar på en oavbruten användning av begreppet flera år efter kriget. I början av 1950 förekommer det i flera upprop för att återvälja president J. K. Paasikivi i presidentvalet som hölls i januari samma år. Ett exempel kan hämtas ur en appell från SFP:s centralstyrelse:

Endast en mening förspordes därvid [på partidagen 1949]: att det lyckligaste både för vårt land och för vår svenska folkstam vore, om

26. "Brygga över språkgränsen", *Västra Nyland* 16/3 1943.

27. "Sjunkande nativitet ett dödligt hot mot den svenska folkstammen", *Åbo Underrättelser* 5/12 1944.

republikens nuvarande president J.K. Paasikivi skulle påtaga sig statschefens ansvar och förpliktelser.²⁸

I april 1950 diskuterades "[emigrations]hotet mot vår svenska folkstam" på ett möte i Bennäs i Pedersöre kommun i Österbotten,²⁹ och i juni 1950 omtalades "svensk folkstam" i en nyhetsartikel om den finlandssvenska jordnämndens möte, där folkstammens bevarande sammankopplades med utkomstmöjligheter i "våra bygder", det vill säga de primärt svenskspråkiga trakterna i Finland. Artikelnen om jordnämndens möte publicerades i flera svenskspråkiga dagstidningar, även i de finlandssvenska folkdemokraternas tidning *Ny Tid*.³⁰ Begreppet folkstam användes också i festtal på svenska dagen 1950, bland annat av den finlandssvenske kommunisten Gösta Rosenberg.³¹ I december 1950 rapporterade *Nya Pressen* att en grupp finlandssvenska socialliberaler, som ämnade bilda en ny organisation vid namn Socialliberal Samling, deklarerade följande i sitt program: "Den svenska folkstammens bestånd bör säkras genom effektiva befolkningspolitiska åtgärder de svenska familjerna och hemmen till fromma."³² De finlandssvenska socialdemokraterna sade sig också värna "själva den svenska folkstammen, dess arbetare, fiskare och småbrukare".³³ Begreppet ägde således bärkraft över hela det finlandssvenska politiska spektret.

Min närläsning av sökträffarna från och med 1940 ger vid handen att folkstam var en fullständigt obestridd, om än något formell och minoritetsnationalistiskt laddad benämning på de svenskspråkiga i Finland i landets svenskspråkiga offentlighet fram till 1957. Då blev det finlandssvenska folkstamsbegreppet för första gången föremål för debatt. Denna polemik inleddes av Carl Fredrik Meinander

28. Svenska folkpartiets centralstyrelse, "Till Finlands svenskar", *Hufvudstadsbladet* 13/1 1950.

29. "Sverige-emigrationen hot mot vår folkstam, bakgrunden ekonomisk", *Hufvudstadsbladet* 11/4 1950.

30. "Jordkreditanstalt för svenskbygden efterlyses", publicerad i *Hufvudstadsbladet* 3/6 1950, *Jakobstads Tidning* 3/6 1950, *Österbottningen* 3/6 1950, *Åbo Underrättelser* 3/6 1950, *Ny Tid* 6/6 1950 och *Östra Nyland* 6/6 1950.

31. Gösta Rosenberg, "Vi svenskar bör arbeta hand i hand med de icke-nationalistiska och demokratiska krafterna på finskt håll", *Ny Tid* 8/11 1950.

32. "Vad vill våra socialliberaler?", *Nya Pressen* 7/12 1950.

33. "Ingen soc.-dem. regeringsmedverkan på Kekkonen-programmets bas", *Arbetsbladet – Svenska Demokraten* 29/11 1950.

(1916–2004) i kulturtidskriften *Nya Argus*, och Meinander torde vara den förste som försökt underkänna folkstamsbegreppets vederhäftighet som beteckning på Finlands svenskspråkiga befolkning. Meinanders artikel, som var del av en större debatt om svenskhetens samtida och framtida villkor i Finland som fördes 1957, blev inte en omedelbar brytpunkt i användningen av begreppet folkstam, men visar att begreppet inte längre var bortom kritik bland svenskspråkiga intellektuella. Meinander var doktor i arkeologi (sedermera professor) och vid den här tiden en engagerad medlem av *Nya Argus* redaktion. Han hade också deltagit i både vinterkriget och fortsättningskriget.³⁴

FOLKSTAM ELLER IDEOLOGI?

Carl Fredrik Meinanders ”Folkstam eller ideologi” var en uppföljare till hans artikel ”Värens död” som likaså publicerades i *Nya Argus*. I artikeln menade han bland annat att den språkbaserade nationalismen varit på avskrivning både på finskt och finlandssvenskt håll ända sedan andra världskriget förenade Finlands finsk- och svenskspråkiga medborgare:

[V]i konstaterade till vår egen förvåning att det trots våra häftiga språmgräl fanns en starkt sammanbindande kraft i vårt samhälle. Detta stred så uppenbart mot nationalitetsidéns grundtanke [MW: att språk konstituerar nation] att reaktionen ej har kunnat utebli: det var uppenbart, att språket spelade en ganska underordnad roll bland de faktorer som konstituerar ett folk. Och nu, 13 år efter fredsslutet, ser man nästa steg i utvecklingen: ungdomen tycker att språkfrågan är ointressant.³⁵

Enligt Meinander såg man till skillnad från i den tidigare förhärskande nationalromantiska nationalitetsuppfattningen nu för tiden nyktrare på språk: ”Vi ser saken på ett annat sätt: det är ett tekniskt hjälpmedel för att uttrycka våra tankar, det är inget beständigt,

34. Torsten Edgren, *Carl Fredrik Meinander. Arkeolog med perspektiv*, Helsingfors: Museiverket 2013, s. 58, 187. Historikern Henrik Meinander är son till Carl Fredrik Meinander.

35. Carl Fredrik Meinander, ”Värens död”, *Nya Argus* 50, 1957:11, s. 157.

det har inget egenliv.”³⁶ Meinanders resonemang om ett pågående ungdomsuppbrott från förlegade idéer och skillnadslinjer mellan finskt och svenskt uppmärksammades i Sverige på *Dagens Nyheters* ledarsida, vilket i sin tur följdes av kritiska, men anonyma ledarkommentarer om både *Dagens Nyheters* slutsatser och Meinanders synpunkter i den svenskspråkiga pressen i Finland.³⁷ Meinander utvecklade sin argumentation genom att i artikeln ”Folkstam eller ideologi” fokusera på frågan om finlandssvenskarna verkligen var en folkstam i en objektiv, vetenskaplig bemärkelse, eller blott en ideologisk konstruktion. Meinander underbyggde sin frågeställning genom att återknyta till den inom finlandssvensk idédebatt klassiska skiljelinjen mellan Carl Gustav Estlanders så kallade kultursvenskhet och Axel Olof Freudenthals så kallade bygdesvenskhet.³⁸ Meinander sällade sig klart till den förra, som enligt honom betonade svenskhetens värde för hela landet, medan den senare ”såg till den finlandssvenska folkstammens egna intressen och dess framtid”. Det var här problemet låg för Meinander som uppfattade ”vår svenskhet som en ideologisk företeelse – något som helt bottnar i våra tankar och känslor” och starkt tvivlade på ”huruvida man alls kan tala om en finlandssvensk folkstam” annat än som en ”språkgrupp”.³⁹ Det Meinander med andra ord vände sig mot var användningen av begreppet folkstam med en särskiljande innebörd gentemot de finskspråkiga i fråga om faktorer vilka, som han såg det, gick djupare än skillnader i språk.

Enligt Meinander var en folkstam ”i första hand en folkgrupp med gemensam härstamning”, men han menade att föreställningen att ”den finlandssvenska folkstammen” härstammade från Sverige inte höll streck. För det första kunde den svenska bildade klassen i Finland enligt Meinander inte ”sägas vara av rikssvensk härkomst”. För det andra var också ”den finlandssvenska allmogens” sverigesvenska härstamning tivelaktig. Meinander menade att den enda metoden

36. Ibid.

37. ”Ger finlandssvenskarna upp?”, *Dagens Nyheter* 30/7 1957; ”Varför i all världen skulle vi ge upp!”, *Åbo Underrättelser* 31/7 1957; ”Sängkammerspråk?”, *Västra Nyland* 1/8 1957.

38. Carl Fredrik Meinander, ”Folkstam eller ideologi”, *Nya Argus* 50, 1957:14–15, s. 209. För en sammanfattande diskussion om skillnaden mellan kultur- och bygdesvenskhet, se Meinander, *Nationalstaten*, s. 20–21.

39. Ibid.

för att pröva allmogens härstamning var antropologins, närmare bestämt den fysiska antropologin med sina raskategorier. Meinander konstaterade att Sverige dominerades ”av den nordiska rasen” och att ”finnarna” kunde betraktas som ”ursprungligen” tillhörande den ”östbaltiska [rasen]”. Detta betydde att en eventuell ”svensk folkstam i Finland” borde vara av nordisk ras.⁴⁰ Så var dock inte fallet enligt Meinander, som med hänvisning till den sverigesvenske rasforskaren Bertil Lundman⁴¹ hävdade att:

det nordiska rasinslaget i svenska Österbotten och östra Nyland är mycket mindre än bland de genuina finnarna i Egentliga Finland och nedre Satakunta, medan västra Nyland, svenska Åboland och Åland i stort sett står i nivå med västfinnarna.

Meinander skrev vidare att han med sina egna ögon kunnat bekräfta de antropologiska mätresultateten under resor i regionerna i fråga: ”De nordiska typerna är betydligt vanligare i Åbotrakten och längs Kumo älv än i de svenska trakterna norrom Vasa och österom Helsingfors.” Meinanders slutsats var att rasblandningen varit så stark att det var omöjligt att ”tala om rasrena finnar eller svenskar i västra Finland”, och att gränserna mellan raserna i Finland varken följde samtida eller historiska språkgränser.⁴² Av Meinanders argumentation att döma fanns det likväl en rasmässigt homogenare population av finnar i östra Finland. Meinanders utläggning utifrån den klassiska rasforskningens kategorier visar att ras var ett gångbart begrepp för en finländsk arkeolog 1957 och väcker frågor om när ras, som var ett ideologiskt nyckelbegrepp för de tyska nationalsocialisterna,⁴³ började uppfattas som problematiskt inom finländsk vetenskap och i samhället i stort.⁴⁴

40. Ibid.

41. För en grundlig analys av Bertil Lundman som rasforskare i 1900-talets Sverige, se Martin Ericsson, *Vetenskapen som försvann? Svensk rasforskning efter 1935*, Lund: Arkiv Förlag 2023, <https://doi.org/10.13068/kriterium.41>.

42. Meinander, ”Folkstam eller ideologi”, s. 210.

43. Michael Burleigh & Wolfgang Ippermann, *The Racial State. Germany 1933–1945*, Cambridge: Cambridge University Press 1991.

44. Den idéhistoriska forskningen om rastänkande i Finland och rastänkande om finländare har främst utforskat den så kallade vetenskapliga rasismen under 1800-talet och första hälften av 1900-talet, se till exempel Aira Kemiläinen (toim.), *Mongoleja*

Dylika frågor kan emellertid inte undersökas inom ramen för denna artikel, men förtjänar att utforskas i framtida studier.

Förutom gemensam härstamning och ras var en särskild folkkultur ett av kännetecknen för en folkstam enligt Meinander, och inte heller på denna punkt uppfyllde finlandssvenskarna villkoren för att utgöra en folkstam: "Någon sammanfattande skildring av folkkulturen i västra Finland existerar ej men det är ett faktum, som många etnologer är något förlägna över, att det inte existerar något som kan kallas en finlandssvensk folkkultur i motsats till en västfinsk." Därför måste, menade Meinander, både egentliga finnar och tavaster räkas till "den finlandssvenska folkstammen" om man ville karakterisera den "som en kulturgrupp". Finlandssvensk kultur fanns enligt Meinander endast i form av "de yttringar av modern västerländsk kultur, som man finner bland Finlands svenskar".⁴⁵ Enligt Meinander hade finlandssvenskarna inte heller den kollektiva historia som kunde frambringa en folkstam:

En långvarig gemensam historia kan av en disparat folkgrupp skapa en enhetlig folkstam. Finlandssvenskarnas gemensamma historia är emellertid inte äldre än deras samlingsrörelse i slutet av 1800-talet och är alltså i stort sett tre generationer gammal. Dessutom är det endast en del av det historiska skeendet som de har gemensamt, nämligen endast det som har samband med språkfrågan.⁴⁶

Finlandssvenskarna hade alltså ingen gemensam härkomst, ingen egen kultur och blott en kort och ofullständig historia som sammanhållen grupp. Det som trots allt sammanhöll dem var "den fasta föresatsen att förbli svenskar i Finland", något som man enligt Meinander kallade för "en ideologi".⁴⁷ Finlandssvenskarna var, som Meinander såg det, inte en folkstam enligt de kriterier för en sådan som han ställde upp utifrån sin vetenskapliga expertis. Det var inte begreppet folkstam i sig som Carl Fredrik Meinander fann otillbörligt, utan dess tillämpning på Finlands svenskspråkiga befolkning. Den Hitler-effekt som Martin

vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1985.

45. Meinander, "Folkstam eller ideologi", s. 210.

46. Ibid.

47. Ibid.

Hårdstedt, på basis av sin läsning av Henrik Meinander, menar att gjorde begreppet obrukbart som sådant några år efter andra världskriget förekom alltså inte i Carl Fredrik Meinanders argumentation när han utgick från att det fanns reella folkstammar i världen med fast bas i en genetiskt definierad "ras" samt en gemensam kultur eller historia. Finlandssvenskarna var bara inte en av dessa folkstammar. För Carl Fredrik Meinander verkar inte begreppet folkstam, eller begreppet ras, ha burit någon nationalsocialistisk belastning 1957 även om han i "Vårens död" lyfte fram det nationalsocialistiska Tysklands sammanbrott som ett "grundskott" mot "nyromantikens gudomliga nationalitetsidé", inte minst eftersom Tyskland var nationalitetsidéns hemland.⁴⁸

Carl Fredrik Meinanders polemiska svar på sin retoriska fråga om Finlands svenskspråkiga befolkning utgjorde en folkstam eller inte ledde till respons och ett försvar av den traditionella synen att finlandssvenskarna var en folkstam. *Nya Argus* var en central publikation för finlandssvensk samhälls- och kulturdebatt och ett förkastande av det finlandssvenska nyckelbegreppet folkstam i detta forum var onekligen radikalt. Tunga finlandssvenska opinionsbildare som publicisterna och politikerna Torsten G. Aminoff och Eirik Hornborg skärskådade Carl Fredrik Meinanders argument i artiklar i *Hufvudstadsbladet* respektive *Nya Argus* och vidhöll att finlandssvenskarna visst var en verklig folkstam. Historikern Hornborg förvisso med tillägget att finlandssvenskheten förstås också var en ideologi.⁴⁹

Den häftigaste kritiken kom anmärkningsvärt nog från Sverige, närmare bestämt den konservativa tidskriften *Svensk Tidskrift*, som menade att Meinander förkunnade "den språkliga självuppgivelsens evangelium".⁵⁰ Detta föranledde *Åbo Underrättelser* att försvara Meinander på sin ledarsida genom att bland annat tillstå att även "vi är medvetna om att den finlandssvenska 'stammen' rent etniskt sett är någonting av en fiktion". Tidningen skrev vidare att det inte var väsentligt hur gruppen benämnde sig själv:

48. Meinander, "Vårens död", s. 157.

49. Torsten Aminoff, "Finns det en finlandssvensk folkstam?", *Hufvudstadsbladet* 5/11 1957; Eirik Hornborg, "Folkstam och ideologi", *Nya Argus* 50, 1958:17, s. 249–250.

50. "Dagens frågor. Språkfrågan i Finland", *Svensk Tidskrift* 44, 1957:8, s. 489.

Vad vi finner lämpligt eller icke lämpligt att kalla oss – en stam, en språkgrupp, en nationalitet eller vad som helst – påverkar naturligtvis på intet sätt det konkreta fysiska faktum att vi finns till och det psykologiska faktum att vi känner en viss samhörighet och intresse-gemenskap.⁵¹

Åbo Underrättelsers relativistiska syn i fråga om gruppbeteckningen på de svenskspråkiga i Finland och instämmande i Meinanders argument visar att det vid denna tidpunkt även fanns andra opinionsbildare som inte förband sig till det *finlandssvenska* folkstamsbegreppet.

Carl Fredrik Meinanders antropologiskt, historiskt och etnologiskt underbyggda slag mot det finlandssvenska folkstamsbegreppet rubbade inte dess ställning som närapå liturgiskt i det offentliga och ideologiska finlandssvenska språkbruket om den egna gruppen. I slutet av 1950-talet användes det rentav i en predikan när biskop G.O. Rosenqvist talade om "vårt dubbla ansvar för den svenska folkstammens förkovran" under en gudstjänst i samband med SFP:s partidag i Borgå 1958.⁵² Meinanders brandfackla var emellertid ett tecken i tiden på att den förhärskande finlandssvenskhetsideologin med sina hävdvunna begrepp som folkstam inte längre godtogs eller ansågs vara samtidsrelevant bland en del svenskspråkiga intellektuella.

När jag läste artiklarna i *Nya Argus* drog jag mig till minnes en uppmärksamman artikel av sociologen och samhällsdebattören Erik Allardt som publicerades i samma tidskrift 1964. I den ansåg han att SFP för finlandssvenskhetens bästa borde upplösas. Jag ville därför kontrollera om Allardt använde eller diskuterade begreppet folkstam, och det gjorde han mycket riktigt:

Inom finlandssvenskarnas egen krets uppträder då och då arga unga män, som förklarar sig vara trötta på pratet om den finlandssvenska folkstammen och som anser att finlandssvenskarnas ställning i Finland beror på en förlegad tradition.⁵³

51. "Svensk teori och praktik", *Åbo Underrättelser* 16/11 1957.

52. "Ansvar för hela landets välfärd grunden för vår svenska politik", *Vasabladet* 6/5 1958.

53. Erik Allardt, "Svenska folkpartiet och finlandssvenskarnas framtid", *Nya Argus* 57, 1964:19, s. 115.

Allardt, som här används som ett samtidsvittne, syftade sannolikt i första hand på författare som Christer Kihlman (1930–2021) och Jörn Donner (1933–2020) som från och med slutet av 1950-talet starkt kritiserade den rådande ordningen i "Svenskfinland" och förespråkade öppenhet mot det finska Finland.⁵⁴ Allardt hade troligen också i åtanke den litet äldre författaren Göran Schildt (1917–2009), som 1959 utdömde idén "om den finlandssvenska nationen" som illusorisk och dödfödd.⁵⁵ Allardt hade inte mycket till övers för dessa unga, arga och osolidariska män som enligt honom inte beaktade att det fanns väldigt många finlandssvenskar med skrala eller obefintliga kunskaper i finska som skulle lida om svenskan i Finland gick förlorad.⁵⁶ Allardts kommentar pekar på att det finlandssvenska folkstamsbegreppet var ett av de mål som låg i skottgluggen för en yngre generation frondörer som gick till frontalangrepp på den, som de såg det, konservativa och inätvärmande finlandssvenskheten.

Trots diskussionerna om svenskhetens väsen och vara i Finland har jag emellertid inte funnit något direkt ifrågasättande av det finlandssvenska folkstamsbegreppet från någon annan skribent än Carl Fredrik Meinander i min genomgång av sökträffarna i den svenskspråkiga tidningspressen från 1940 framåt. Sökträffarna visar ändå otvetydigt att begreppet var på väg ut efter 1964, då det som tidigare framkommit skrevs in för sista gången i SFP:s nya partiprogram. Ett smärre symptom på begreppets sotdöd återfinns i Henrik Tikkanens kåseri "En rashatare" i *Hufvudstadsbladet* den 29 november 1964. Tikkanen raljerade kring de aktuella rasproblemen i Förenta staterna och Sydafrika och svårigheten med att sakna "ras" (vilket vittnar om tidens vithetsnorm i Finland) när man ville utmåla en personlig oförrätt som ett angrepp mot hela sin "ras":

En fräck dam trängde sig före mig i mjölkbutiken och då knackade jag henne på axeln och frågade på finska varför hon försökte undantränga

54. Christer Kihlman, "Svenskhetens slagskugga", *Dagens Nyheter* 31/8 1959. Se även "Pressfronten. Svenskhet, förfinskning och författare", *Jakobstads Tidning* 12/9 1959.

55. Göran Schildt, "Finlandssvenskarna", *Svenska Dagbladet* 23/11 1959.

56. Allardt, "Svenska folkpartiet och finlandssvenskarnas framtid", s. 115.

den svenska folkstammen i Finland. Pyh, sa hon, ni är väl inte svensk,
Ni ser ju inte ens bildad ut ...⁵⁷

Käseriet är den första texten i de genomgångna sökträffarna som använder "den svenska folkstammen" med en skämtsam ton. Denna enskilda drift med begreppet där tillhörigheten till den svenska folkstammen ironiskt likställdes med rastillhörighet kan ses som en avspeglning av den förändrade synen på traditionella finlandssvenska föreställningar. Det är först 2018 som begreppet folkstam igen dyker upp i ett humoristiskt sammanhang, denna gång i en artikel om komikern Alfred Backas *Överlevnadshandbok för finlandssvenskar*. Enligt artikeln har Backa funnit inspiration till sin skämtsamma bok i det tidiga 1900-talets finlandssvenska rashygien och tagit avstamp i Samfundet Folkhälsans dåvarande uppfattning "att det behövdes flera finlandssvenska barn för att den svensk folkstammen skulle leva vidare".⁵⁸ Avsaknaden av skämtsamheter om den svenska folkstammen i materialet kan bero på att benämningen aldrig var särskilt aktuell i den finlandssvenska vardagen och dagspolitiken, eller på begreppets odramatiska borttynande från det offentliga samtalet i Svenskfinland.

FOLKSTAMMENS FRÅNFÄLLE

Historikern Prathama Banerjee har konstaterat att begreppshistoria för det mesta koncentrerar sig på begreppens födsel, framväxt och förflyttningar och sällan har så mycket att säga om deras död. Banerjee frågar sig retoriskt om det kan finnas en historia om döende begrepp, en historia om begrepps uttunning och uttömning, och besvarar frågan jakande.⁵⁹ Banerjees påpekande är angeläget, och det finlandssvenska folkstamsbegreppets historia efter 1964 är ett gott exempel på ett begrepps dödsprocess. Som redan nämnts sjunker sökträffarna markant efter 1964, och även om begreppet folkstam fortfarande förekommer i samtidspolitiska sammanhang blir användningen mot slutet av 1960-talet proportionellt sett alltmer historisk och ceremoniell.

57. Henrik Tikkanen, "En rashatare", *Hufvudstadsbladet* 29/11 1964.

58. Lisbeth Rosenback, "Ger finlandssvenskarna överlevnadsråd i ny bok", *Vasabladet* 5/9 2018.

59. Banerjee, "The dying of concepts", s. 179.

Exempelvis hänför sig tre av de nitton sökträffarna i svenskspråkiga tidningar från 1967 till boktiteln *Den svenska folkstammen i Finland* (1940) och ingår i artiklar om ett bibliotekariemöte där man diskuterat den bristfälliga behandlingen av bibliotek i översiktsverk om finlandssvenskarna.⁶⁰ Ett litet uppsving med 36 träffar kan noteras för 1970, men det berodde främst på folktingsvalet samma år. Enligt annonseringen om det kommande valet var nämligen varje ”välfrejdad finländsk medborgare [...] som räknar sig till den svenska folkstammen i Finland” röstberättigad i valet.⁶¹ Därefter överstiger de årliga träffarna inte 15, och så som framgår av figur 1 blir kurvan, med mindre undantag, allt lägre och rakare efter 1970.

När SFP, för första gången sedan 1964, antog ett nytt partiprogram 1974 förekom begreppet folkstam inte längre. I stället uppgav sig partiet vara ”den samlande politiska folkrörelsen för Finlands svenska och tvåspråkiga befolkning”.⁶² Detta kan ses som ett tydligt tecken på minoritetens förändrade språkmiljöer och den markanta ökningen av giftermål mellan svensk- och finskspråkiga finländare under efterkrigstiden, i synnerhet i Nyland.⁶³ SFP:s religionspolitiska program från 1980 utgör ändå ett talande undantag som visar att begreppet ingalunda blev tabubelagt i samband med att det föll ur aktivt bruk. Utifrån materialet kan man säga att begreppet varken uttunnades eller uttömdes på sin historiska innebörd, för att på så sätt dö i den bemärkelse som Banerjee beskriver. I stället verkar det ha övergetts just för att det behöll en historisk, etniskt särskiljande betydelse som upplevdes som alltmer otidsenlig i takt med efterkrigstidens stora samhällsförändringar. Det finlandssvenska folkstamsbegreppet tonade bort efter ungefär hundra år med samma innebörd som det haft när det slog igenom.

Den så kallade språkfred som ingåtts under andra världskriget höll i stort sett i sig på riksnivå, och enligt Henrik Meinander utmärktes

60. ”Mag. Benita Kock ny ordförande för bibliotekarier”, *Hufvudstadsbladet* 29/8 1967 (A-upplagan och A-upplagan**); ”Finlandssvenska folkbiblioteken är underskattade”, *Hangö* 29/8 1967.

61. Se till exempel annons i *Nya Pressen* 14/8 1970.

62. ”Partiprogram” (Svenska folkpartiet, 1974), Datalagret Pohtiva, <https://www.fsd.tuni.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SFP/567> (hämtad 19/10 2024).

63. Jan Saarela, *Finlandssvenskarna 2021. En statistisk rapport*, Helsingfors: Svenska Finlands folkting 2021.

den finlandssvenska debatten under efterkrigstiden ”på nästan alla fronter av en ökad flexibilitet och öppenhet” i förhållande till den finskspråkiga majoriteten, bland annat som en följd av ökad tvåspråkighet.⁶⁴ Meinander menar också att finlandssvenskarna i allt högre grad identifierade sig med nationalstaten Finland efter andra världskriget.⁶⁵ Det finlandssvenska folkstamsbegreppet förlorade inte sin ställning i en stor intellektuell uppgörelse eller på grund av markerad moralisk indignation, utan förefaller snarare ha blivit ideologiskt och inte minst socialt irrelevant i ett samhälle som från och med 1960-talet alltmer präglades av urbanisering, liberalisering, sociala reformer, nya kommunikationer och den internationella ungdomskultur som utmärkte de stora årskullarna som föddes efter kriget.

Folkstamsbegreppets tysta försvinnande från den finlandssvenska retoriken noterades också av enskilda skribenter. Lokalhistorikern Unto Junkkila i Borgå skrev 1990 i en debattartikel: ”Förr uttalades orden ’svenska folkstammen’ med stolthet och vördnad – men utan högmot.” Junkkilas artikel publicerades i tre tidningar och den står därmed ensam för tre av åtta sökträffar 1990.⁶⁶ Ett annat exempel kan hämtas från 2004 när Folktingets sekreterare Christian Brandt ville motivera en fortsatt kamp för svenskan i Finland och med ett visst vemod blickade tillbaka på mellankrigstiden, då ”[d]en svenska folkstammen och den svenska jorden var självklara begrepp för en stor majoritet av finlandssvenskarna”.⁶⁷ För både Junkkila och Brandt var förlusten av begreppet folkstam alltså ett symptom på att finlandssvenskheten förlorat sin gamla självaktning och kampvilja. Den finlandssvenske samhällsvetaren Kjell Herberts konstaterade 2005 att det finlandssvenska folkstamsbegreppet blivit föråldrat i en kolumn i *Vasabladet* med rubriken ”Den försvunna folkstammen”:

Sällan talar någon om den svenska folkstammen i dag. Det låter anno dazumal, när man dessutom vet att stammen inte längre är ”ren” eller homogen, om den någonsin varit det. En (folk)stam associerar väl

64. Meinander, *Nationalstaten*, s. 279.

65. Ibid., s. 218.

66. Unto Junkkila, ”Finlandssvenskarna borde ta sig själva i kragen”, i *Borgåbladet* 5/12 1990, *Östra Nyland* 6/12 1990 och *Arbetarbladet* 13/12 1990.

67. Christian Brandt, ”Svenskan kan räddas”, *Hufvudstadsbladet* 29/12 2004.

de flesta i dag till krigiska infödingsstammar och stamstrider. Den svensk-österbottniska stammen har försvunnit in i historiens dunkel.⁶⁸

Intressant nog påminner Herberts motivering till varför begreppet inte längre var aktuellt om Carl Fredrik Meinanders resonemang från 1957 om att det inte fanns en homogen population av "rasrena" svenskar i Finland. Men det var knappast frågan om homogeniteten som i praktiken antikverade det finlandssvenska folkstamsbegreppet. Snarare dog det ut med sina användare, den generation av finlands-svenska opinionsbildare och politiker som hade växt upp med det och inkorporerat det i sin ideologiska och retoriska repertoar. De tre efterkrigstida brukare och bejakare av det finlandssvenska folkstamsbegreppet som redan nämnts i den här artikeln kan anföras som exempel: biskop Rosenqvist var född 1893, historikern Hornborg 1873 och publicisten Aminoff 1910. De sista samtidspolitiska användningarna av begreppet folkstam återfinns typiskt nog i två insändare från 2006 skrivna av äldre män som levt under en tid när folkstam var en gängse beteckning för den svenskspråkiga befolkningen i Finland: skolrådet Bengt Broo, född 1927, respektive krigsveteranen Bror Wikström, född 1917. Den sistnämnde ondgjorde sig över kritiken mot den unga och kontroversiella svenskhetsaktivisten Ida Asplund efter att hon framträtt i tv-programmet Artur: "Diskussionen efter programmet urartade fullkomligt och leddes av finlandssvenskar i södra Finland in till ett gränslöst förnedrande av hela den svenska folkstammen."⁶⁹

Från och med 2010 fram till undersökningsperiodens slut 2021 förekommer fraserna "svensk folkstam" eller "svenska folkstammen" sammanlagt endast på 46 tidningssidor och enbart i en historisk bemärkelse (inklusive Backas humoristiska historiebruk), eller i en bemärkelse som vi kan karakterisera som fossiliserad; det vill säga som en fras i en äldre formell skrivelse. I det sistnämnda avseendet är det därtill en och samma formulering i en årligen återkommande utlysningssannons för utbildnings- och forskningsstipendier ur Ossian

68. Kjell Herberts, "Den försvunna folkstammen", *Vasabladet* 25/2 2005.

69. Bengt Broo, "Landsbygdsgymnasiernas betydelse", *Vasabladet* 16/3 2006; Bror Wikström, "Sfp kört i botten", *Vasabladet* 11/5 2006. Uppgiften om Wikströms födelseår utgår ifrån en annan insändare av honom: "Staten sparar på frontveteranerna", *Vasabladet* 30/9 2006.

och Betsy Schaumans släktfond som står för alla träffar. Släktfonden förvaltas av Samfundet Folkhälsan och annonsen som publicerats i flera tidningar har följande ordalydelse:

Enligt stipulationerna för släktfonden kan stipendier ansökas av Ossian och Betsy Schaumans (Betsy född Lerche) syskonbarn eller deras inom äktenskapet födda efterkommande, tillhörande den svenska folkstammen i Finland (ej stadigvarande utomlands bosatta).⁷⁰

Fondens stipulationer har sitt ursprung i de villkor som donatorerna Ossian Schauman, en av Folkhälsans grundare, och hans hustru Betsy Schauman ställde i det gemensamma testamente som de gjorde upp 1921.⁷¹ Folkstamsformuleringen är alltså en kvarleva från en tid då den svenska folkstammen var en levande och viktig kategori för minoritetsnationalistiska elitpersoner som paret Schauman.

Den sista sökträffen utöver dem som hänför sig till den ovan citerade utlysningssannonsen återfinns i min egen insändare ”Finländare, men inte finnar” i *Hufvudstadsbladet* 2019, i vilken jag hänvisar till idéhistorikern Börje Colliander:

Enligt Åbo-historikern Börje Colliander myntades termen finländare av sverigesvensken August Sohlman 1855 delvis för att orden finsk och finne var dubbeltydiga, men också för att göra svenskarna i Finland medvetna om att de inte var finnar utan av svensk folkstam.⁷²

Det finlandssvenska folkstamsbegreppet tillhör numera otvetydigt det förflutnas sfär. I skrivande stund finns det heller inga tecken på att det skulle återuppväckas som självbenämning på den svenskspråkiga minoriteten i Finland även om explicit nationalistisk retorik blivit allt vanligare i offentligheten i Finland och Europa under de senaste decennierna.⁷³

70. Se till exempel *Åbo Underrättelser* 23/1 2021. Ossian Schauman (1862–1922) var en av Samfundet Folkhälsans grundare.

71. Susanne Kullberg, ”Samfundet Folkhälsans fonder”, Anne-Mo Rundt et al. (red.), *Av hela vårt hjärta. Människor som bryr sig om*, Helsingfors: Folkhälsan 2001, s. 88–89.

72. Mats Wickström, ”Finländare, men inte finnar”, *Hufvudstadsbladet* 19/1 2019.

73. Juho Eemeli Hakoköngäs & Inari Sakki, ”Multimodal nationalist rhetoric in Finland. From banal to extreme political persuasion”, Weixiao Wei & James Schnell

Denna undersökning har visat att begreppet (svensk) folkstam som kollektiv benämning på de svenskspråkiga i Finland var i aktivt bruk inom SFP och i den svenskspråkiga offentligheten fram till första hälften av 1960-talet. Därefter förekommer det endast mer sporadiskt. Trots den alltmer sällsynta användningen av begreppet finns det inget som tyder på att det vid någon tidpunkt skulle ha stämplat som förkastligt. Mot slutet av undersökningsperioden förekommer fraserna "svensk folkstam" eller "svenska folkstammen" uteslutande i en historisk eller fossiliserad mening i de digitaliserade svenskspråkiga tidningarna. Därmed reviderar denna artikel det rådande kunskapsläget, som har gjort gällande att det finlandssvenska folkstamsbegreppet förlorade sin ideologiska lyster och slutade användas några år efter andra världskriget på grund av krigets färd, i första hand de brott mot mänskligheten som begicks av Nazityskland.

Min undersökning visar också att begreppet folkstam inte verkar ha förknippats med Nazityskland eller Förintelsen. Däremot var Carl Fredrik Meinanders kritik av det finlandssvenska folkstamsbegreppet en del av hans ifrågasättande av ett förlegat och menligt nationalistiskt tankegods i finlandssvenskheten och en varning för att ungdomen inte längre ville omfatta den traditionella synen på svenskhetens genomgripande betydelse. Här föregrep Carl Fredrik Meinander en förändring som ger utslag i materialet i mitten av 1960-talet. Språk förändras med samhället och av språkbrukare, och även om begreppet folkstam fortsättningsvis användes i det partiprogram som SFP antog 1964 så var det på väg ut ur det offentliga samtalet. Sannolikt berodde detta på att en äldre generation finlandssvenska opinionsbildare, för vilka folkstamsbegreppet varit en given del av sättet att tala om den egna gruppen, lämnade den offentliga scenen, men därtill förklaras förändringen säkert i större utsträckning av svenskhetens nya, mer tvåspråkiga villkor i struktumvandlingens och språkfredens Finland.

Enligt Henrik Meinander var Finland "som finskast", det vill säga kulturellt enhetligast, under det kalla krigets epok. Samtidigt

(eds.), *Routledge Handbook of Descriptive Rhetorical Studies and World Languages*, Abingdon: Routledge 2023, s. 234–248, <https://doi.org/10.4324/9781003195276-19>.

avmattades språkstriden markant och den tvåspråkiga staten höll ett fast tag om både den finskspråkiga och den svenskspråkiga befolkningen i landet. Henrik Meinander menar vidare att denna utveckling ledde till att de svenskspråkiga blev "mindre benägna att framhäva sin språkliga särart".⁷⁴ Beteckningen av den egna språkgruppen som en "svensk folkstam" var tvivelsutan ett sätt att framhäva en etnisk egenart och en avgränsning mot det finska (samt en gemenskap med det svenska i Sverige) som tydligen inte längre upplevdes som särskilt angelägen eller politiskt ändamålsenlig av svenskspråkiga opinionsbildare från och med mitten av 1960-talet. Den finlandssvenska folkstamsbegreppet fossiliserades med intakt innebörd.

För att grundligt utreda och förklara efterkrigstidens brytpunkter i finlandssvensk självförståelse och retorik krävs emellertid såväl mer djupgående som brett kontextualiserade idé- och begreppshistoriska studier. Detta underlättas av att tidens svenskspråkiga dagstidningar digitaliserats. Med hjälp av digitaliserat och sökbart material kan vi, såsom denna artikel visat, även pröva påståenden i den tidigare forskningen och utveckla det tidigare forskningsläget, i synnerhet i förhållande till översiktsverk eller synteser som Hårdstedts *Finlands svenska historia* och Meinanders *Nationalstaten*. Som historikern Nils Erik Villstrand framhållit erbjuder synteser goda möjligheter att fastställa ett forskningsläge som sedan kan vidareutvecklas genom att framföra nya forskningsresultat.⁷⁵ De digitala verktygen kan dessutom, i kombination med kännedom om kunskapsläget inom ett forskningsområde, hjälpa oss att upptäcka nya forskningsproblem. Det faktum att det finlandssvenska folkstamsbegreppet levde kvar i den svenskspråkiga offentligheten och politiken mycket längre än man tidigare trott väcker framför allt frågor om andra seglivade begrepp och föreställningar som åtminstone inte med snar verkan påverkades av andra världskrigets utgång.

74. Meinander, *Nationalstaten*, s. 148.

75. Nils Erik Villstrand, "En multitaskig professors senkomna bekännelser och långlöpande käpphästar", *Historisk Tidskrift för Finland* 105, 2020:3, s. 325.